

Kiss Dénes: Kék kék kék

Kiss Dénes új verseskönyve filozofikussá érlelődő költészetének izgalmas dokumentuma. Lírája nem vált színesebbé, de sokat mélyült: új költői terenumok látványos meghódítása helyett korábbi témáinak gondolati és formai lehetőségeit bonyolultabb szemlélettel, alaposabban aknázza ki. Az elégia csöndjét például metafizikává fejleszt: „halhatatlan az ember magánya akár ölik akár ölelik”; magáramaradását megnöveszti szinte embert fenyegető hatalommá, de csak azért, hogy helyzetét drámaként élhesse meg. E dráma a védekezés gesztusa. Tomboló csöndjei vérfagyasztó hallgatással üvöltenek, az embert fojtó gyűrűkkel hurkolják körül, de alkalmat teremtenek a lélekerő próbáihoz is. Az idill kérdőjelek és föltételek bizonytalanságába vettette gazdagodik: „ki lesz akiben béke lesz ha a lélek fényességét roppant sötét öleli át”. Életérzésének motívumoktól gyakran függetlenedő elvontsága egyszersmind lírai koncentráció is: „e versem sem más mint ha nyúszít az állat mert átjárta valami ismeretlen fájdalom”. Végleges arca a széljárta koponyáé; e tudat azonban nem azonos a belenyugvás hangulatával, sokkal inkább bizonyossága a lélek fölényének, a szkepszis fölélő elrendezettségnek. Továbbírja a *Halotti Beszédet*: „hamu és tűz vagyunk” — de lírai optimizmusát kétértelműen felhőzi. „Bár a mindenség szívdobogása — jól tudja — nem érte zihál... Mint a vakok hófehér botként hordja magával faragott isteneit” — olvassuk egyik szép versében.

Lírikusi eszménye a tisztaság. A kötet címadó verse talán Babits *Fekete országának* komorságára válasz: a költő „égből tördeli arcát”, „szeméből kék égdarab pattintható”. De mindenképp humánus jelkép, azé az állapoté, amikor még minden nyílt és szabad. Ezért kapaszkodik a hajnalokba, az ifjúság és a falu erkölcsi romatlanságába, Vivaldi és Kodály zenei harmóniájába, Arany ősmagyar regéjének hősi egyszerűségébe. E tisztaság megtestesítője a nyelv, amely „a gondolat anyaölelnek legtisztább sarjadéka”. Vallja, hogy a költő „idejét a szó szüli meg”, a szó által nő meg benne az ember, aki „a kardok hegyén is dudorászik”. A némaság félelme mondatja vele a vallomást: „Indulat be ne zárjon, ki keres, megtaláljon!”

Kiss Dénes jelentős költői föladattal birkózik: úgy lázadni föl a hic et nunc világ ábrázolásának lírai pozitívizmusa ellen, hogy ne kelljen érte a szerepjátszás oltárán föláldoznia a vallomás friss szubjektívizmusát, az egyéniség természetes közvetlenségét. E törekvésének megvalósításában nézőpontváltó, átképzeléses technikát alkalmaz. „Anyákkal vagyok viselő é, megszülni őket nem tudom” — olvassuk egyik versében. Másutt a „kint és bent” anyagcseréjét végzi el: „Csontomban tűz viczorog házak erdők gerince ropog...” vagy „Az éj fehéren fölhasad melegen kibukik hasából gyerekszöke hajfonat”. Távolágverseket ír, ilyen például az „Úrhajósok éneke időszámítás után ötezerből”, vagy a Gólyakalifa lírai parafrázisa („nem ismerem azt az embert, ki elvonszol ide-oda...”). Ars poeticája: „amíg hinni akar a hitben s kiszakadni e rothadásra elítélt testből nevetését a fákra akasztja rügynek virágnak”. Ez az expresszionizmus nyers tényszerűségét és az impresszionizmus finom látomásosságát egybekapcsoló módszer néha oly romantikus pózokra indítja, mint „örizz öledben Atlantiszom” vagy „az ithoni Tibetben kóborlok ismeretlen”. Másutt a szentimentális temetőlira sablonjai tűnnek föl: „lyukacsos arco-mon átsüvit a szél átnéznek rajta csorba csillagok” stb.

Az élmény konkrétságát szétfeszítő lírai expanzió szükségszerűen együtt jár új tér- és időszemlélet kialakításával. A leíró vers hagyományos dualizmusa ilyesféleképp oldódik föl: „A dombokra gondolok mintha a dombok gondolnának rám”; „Arcvonásom égből ásom... magamat kék égbe ásom”. Megbomlik a szokott időrend is: „Kifeslek az időburokból kemény leszek mint a mag” — írja. Jellemző rá az időfolyam térbeli látása: „Nemcsak előre: összevissza burjánzó időben élek.” Nem történések, inkább viszonylatok lírája ez, melyben az egymásután idősíkjai állapottá összegeződnek. Így válnak értelmes jelzések e sorok: „Az időnek nincs

iránya"; „Óráimat szaggatom cérna-percem összetart”; „A belém vetett évszakok termése rajtam fintorog”; „Minden mi elmúlt öröködik velem”; „Ezt a századot kihagyom divat-ricsaj és csupa rom” stb.

A nézőpontváltást Kiss Dénes nem öncélú esztétikai játéknak tekinti; általa a konkrét lét szűkösségét megszenvedő és az emberi lét teljességére sóvárgó költő mélyen humánus mondandói fejeződnek ki. Hangjának vannak ugyan kicsaklásai: költeményeinek gondolatisága homogénabb, mint képisége; képalkotása ott is jelegetező, ahol a gondolat definitív tömörsége inkább egyirányúságot kívánna; vitatható törekvése a nyelv „geometrizálása” is. De jelentős költői eredménynek kell elkönyvelnünk, hogy miközben e líra súlyos létproblémákkal nehezedett, dikciója, ritmusa semmit sem veszített könnyedségéből, lebegő természetéből.

A szerző fölfogása szerint a jó költő egyszersmind nyelvének művésze is. Arany János óta ritka és épp ezért dicséretes elgondolás. Mások számára is példa lehet, hogy egy verseskötetben a nyelvi játék — *Dörmögő* címmel — ciklusnyi teret kap. Örömmel olvassuk a híres Rimbaud-vers, a *Magánhangzók szonettje* modern változatát, a sok mondókát furcsa asszociációkat keltő rokon hangzású s azonos alakú szavakból, a hangzás materiális örömét hirdető gyermekverseket, de az egyes — a *fényesség* szót *fényes égre* kettévágó — szóeleményeket, szófejtő ráérzéseket is. Noha nem problémamentes e nyelvi játék — időnként az ősi mondókák ízébe a vetélkedők formalizmusa vegyül — mégis figyelemreméltó, mert modern költészetünk nyelvi szűkességét korrigálja.

A *Kék kék kék* modern líra, anélkül, hogy a logika köldökzsinórját elszaggatná, avagy a tudós költészet intellektuális rejtvényeibe bonyolódna. Olvasását élménnyé avatja megkapó őszintesége, a keresés szenvedélye. Művészi színvonala még egyenesen, de szerzője emelkedő költő. Szándéka — hogy „halálánál messzebb lásson és idejénél százszor többet éljen” az ember — olyan költői program, mely várakozásra jogosít. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973.*)

GREZSA FERENC

Szentimrei Jenő: Városok, emberek

Szentimrei Jenő a romániai magyar irodalom „nagy nemzedékéhez”, az „irodalomalapítók” közé tartozott, közéleti szerepe, szervező és szerkesztő tevékenysége talán jelentősebb is, mint szépirodalmi művei. Versei és elbeszélései megfakultak az idők során, egyedül 1939-ben megjelent *Ferenc tekintetes úr* című Kölcsey-regénye maradt eleven. Kós Károlyhoz, Kuncz Aladárhoz, Áprily Lajoshoz vagy Tompa Lászlóhoz képest alig ismeri őt az irodalmi köztudat. Pedig jelentős szerepet töltött be valamikor; a húszas években a „népi radikálisok”, a „székely jakobinusok” vezéralakjának számított. Ady Endre és Benedek Elek tanítványa volt: az őszinte demokratizmust és népszerűtetet tanulta mestereitől. S a Vasárnapi Újság, a Napkelet, az Ellenzék, majd a Brassói Lapok szerkesztőjeként, a két háború közötti romániai magyar közélet fontos órhelyein küzdött a magyar nemzetiség valóságos érdekeiért, egyengette a magyar—román közeledés útját.

Önéletrajzának: a *Városok, emberek*nek most kiadott első kötete nem kis meglepetést jelent; alighanem Szentimrei legjobb művének kell tekintenünk. Pedig hosszú időt: másfél évtizedet késett a megjelenés. Az 1955—57-ben írott emlékirat bizonyára első volt a romániai magyar memoáriróadalom újabb vonulatában. Olyan művek követték, mint Bartalis János, Kacsó Sándor, Lám Béla, Nagy István és Kemény János önéletrajzi írásai. Vagyis az erdélyi magyar próza egy igen érdekes